

The Relationship of the Repetitions in the Qur'ān with the Language Usage Traditions and Literary Tastes of the Arabs of the Nuzūl Period

Emrah Dindi 1,a,*

¹Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, İzmir/Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 11/07/2023

Accepted: 30/10/2023

Published: 15/12/2023

Pub Date Season: Aralık

Plagiarism:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright:

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

Repetitions (*takrārs*), which in the dictionary means 'the repetition of something one after the other and its renewal in terms of wording and meaning', are one of the most basic stylistic, address and textual structure features of the Qur'ān and at the same time one of the structural problems that have troubled the commentators. Repetitive nouns, verbs and letters in many verses, as well as sentences and phrases that sound like rhymes are of this kind. Although some of the benefits of repetitions in the Qur'ān have been described in our tradition, it has also been stated by some that this is tiresome for a good and *faṣīh* word, far from any benefit, one of the disasters and defects of words that do not correspond to a *mūciz* word. At the same time, it has also been suggested that this is one of the things that indicate the corruption and weakness of the Qur'ānic *naẓm* and the existence of confusion in its *naẓm*. For this reason, literary scholars, linguists and commentators have considered the absence of repetition in phrases as one of the conditions of its *feṣāhat* (eloquence). In addition to all these, some in our tradition have treated these repetitive expressions not as a problem, but as a divine, transcendental style, and have sought a wisdom, a literary wit and a secret related to meaning. On the contrary, some have argued that the Qur'ān was revealed in the patterns of language use of the Arabs of that period, that the divine meaning and message was formed according to the speech patterns and styles of their words, advice and addresses, that the similarities of the patterns repeated in the Qur'ān were also found in their poetry, and for this reason, they associated the repetitions with the customs and habits of language use and literary tastes of the Arabs of the Hijāz region in daily speech and types of literature. Therefore, as some scholars in our tradition have argued, are these repetitions really a defect of expression, an artistic beauty? or structures that the Arabs of the *nuzūl* period did not know, were not familiar with, and did not hear, and that contain various subtleties of meaning? or on the contrary, are these expression patterns that were present and well-known in daily speech patterns and uses, in the literary genres of the Arabs of that day, and that were formed and manifested within the framework of their linguistic customs and traditions and literary tastes? In this article, within the framework of these questions and problems, the relationship of the repetitions in the Qur'ān with the language usage customs, literary tastes, and linguistic cultural anthropological structures of the Arabs of the period of its revelation is examined. Therefore, as a result of this research, which is thought to be different from the existing academic studies, original and authentic, and the literature review method is used, it is clearly understood that the repetitions in the Qur'ān are 'expressive structures related to the literary tastes, linguistic customs and traditions of the Arabs of the *nuzūl* period' in terms of address/textual structure.

Keywords: Tafsir, Qur'ān, Repetitions, Linguistic Customs of the Arabs, Literary Tastes

Kur'ân'daki Tekrarların Nüzûl Dönemi Arapların Dili Kullanım Âdet ve Edebî Zevkleriyle İlişkisi

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş: 11/07/2023

Kabul:30/10/2023

Yayın Tarihi: 15/12/2023

Yayın Sezonu: Aralık

İntihal:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelerle uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur

ÖZ

Sözlükte 'bir şeyin üst üste zikredilmesi, lafız ve mana yönüyle yenilenmesi' anlamına gelen tekrarlar, Kur'ân'ın en temel üslup, hitap ve metinsel yapı özellikleri ve aynı zamanda müfessirleri uğraştıran yapısal sorunları arasında yer almaktadır. Pek çok ayette isim, fiil ve harf türünden tekrar eden kelimeler, aynı şekilde tekerleme gibi gelen cümle ve terkipler bu kabildendir. Kur'ân'daki tekrarların geleneğimizde birtakım faydaları tadat edilmiş olsa da kimileri tarafından bunun iyi, fasih bir kelim için bıkırtıcı, herhangi bir faydadan uzak, muciz bir kelama yakışmayan söz afet ve ayıplarından olduğu da dile getirilmiş, aynı zamanda, Kur'ân nazımının bozuk, zayıf oluşuna ve onun nazmında karışıklığın varlığına delalet eden şeylerden olduğu da ileri sürülmüştür. O bakımdan kıyasi dil ölçülerini, *kasr* ve *icâz*ı esas alarak kimileri tekrarı kelam ayıplarından, tam tersine kimileri de bunu, *itnâb* türlerinden sayarak bir ayıp değil de sanatsal bir güzellik olarak kabul etmişlerdir. Kimileri de her iki görüşü de birleştirerek tekrarı bazen güzel bazen de kabîh (çirkin) olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla bazı makam ve hâllerde güzel, bazı makam ve hâllerde ise çirkin görülen tekrar, anlamda değil de sadece lafızlarda yahut lafızlarda değil de sadece anlamda ise güzel görülmüş, hem lafız hem de anlamda ise bizzat başarısızlık ve problem, yapısal ve söz dizimsel sorun olarak addedilmiştir. O bakımdan geleneğimizde kadim tefsir metinlerine şöyle bir göz atıldığında, bu metinlerin, doğru anlamı deşifre etmek için tekrarlı kelime ve cümle yapılarını tespit, tayin ve takdir etme tasarruf ve çabalarıyla dolu olduğu görülür. Bu nedenle edipler, dilbilimciler ve müfessirler, kelamda tekrara fazla yer verilmemesini, kelamın *fesâhat* şartlarından addetmişlerdir. Bütün bunlarla birlikte geleneğimizde kimileri de tekrar eden bu ifadeleri, bir problem olarak değil de ilâhî, aşkın bir üslup olarak ele almışlar ve bunda bir hikmet, anlamla ilgili edebî bir nükte ve bir sır aramışlardır. Tam tersine bazıları ise, Kur'ân'ın, o dönem Arapların dili kullanım kalıplarında nazil olduğunu, ilâhî mana ve mesajın onların kelimelerinde, nasihat ve hitabelerinde geçen söz kalıp ve üslupları üzere teşekkül ettiğini, Kur'ân'da tekrar eden kalıpların benzerlerinin onların şiirlerinde de yer aldığı ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle, bu tekrarları, nüzûl dönemi Hicaz bölgesi Arapların günlük konuşmalarında ve yazın türlerindeki dili kullanım âdet ve alışkanlıklarıyla, edebî zevkleriyle ilişkilendirmişlerdir. Dolayısıyla, geleneğimizde bazı bilginler tarafından ileri sürüldüğü gibi, bu tekrarlar, gerçekten bir kelam ayıbı mıdır? Ya da sanatsal bir güzellik midir? Yahut nüzûl dönemi Arapların bilmedikleri, aşına olmadıkları ve dahi duymadıkları, çeşitli anlam inceliklerini içinde barındıran yapılar mıdır? Yoksa tam tersine o günkü Arapların günlük kelam kalıp ve kullanımlarında, yazınsal türlerinde mevcut ve maruf olan, lügavî örf ve âdetleri, edebî zevkleri çerçevesinde teşekkül ve tecessüm etmiş ifade kalıpları mıdır? İşte bu makalede, söz konusu soru ve sorunlar çerçevesinde, Kur'ân'daki tekrarların, nüzûl dönemi Arapların dili kullanım âdetleri, edebî zevkleri, lügavî kültürel antropolojik yapılarıyla ilişkisi, irdelenmektedir. Dolayısıyla mevcut akademik çalışmalardan farklı, özgün ve otantik olduğu düşünülen ve literatür taraması yöntemi kullanılan bu araştırma neticesinde, Kur'ân'daki tekrarların hitap/metinsel yapı açısından 'nüzûl dönemi Arapların edebî zevkleriyle, lügavî örf ve âdetleriyle ilişkili ifade yapıları' olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Tekrarlar, Arapların Lügavî Âdetleri, Edebî Zevkleri.

emrah.dindi@deu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6664-7590>

How to Cite: Dindi, Emrah. "The Relationship of the Repetitions in the Qur'ân with the Language Usage Traditions and Literary Tastes of the Arabs of the Nuzûl Period". Cumhuriyet Theology Journal 27/2 (December 2023), 576-591. <https://doi.org/10.18505/cuid.1325682>

Atıf: Dindi, Emrah. "Kur'ân'daki Tekrarların 7. Yüzyıl Arapların Dili Kullanım Âdet ve Edebî Zevkleriyle İlişkisi". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 27/2 (Aralık 2023), 576-591. <https://doi.org/10.18505/cuid.1325682>

Giriş

Kur'ân'ın hitap/metinsel yapısının özelliklerinden biri de tekrarlardır. Pek çok ayette tekrar eden isim, fiil ve harf türünden kelimeler, aynı şekilde tekerleme gibi cümle ve terkipler bu kabildendir. Kur'ân'da dikkat çeken bu tekrarların geleneğimizde birtakım faydaları tadat edilmiş olsa da ileride zikredileceği üzere kimileri tarafından bunun iyi, fasih bir kelam için sıkıcı, usandırıcı olduğu, herhangi bir faydadan uzak, garip, tuhaf, yabani, muciz bir kelama yakışmayan söz afet ve ayıplarından olduğu, Kur'ân nazımının bozuk/zayıf oluşuna ve onun nazmında karışıklığın varlığına delalet eden şeylerden olduğu da ileri sürülmüştür. O bakımdan kurgusal edebi metinler için konulan kıyasi dil ölçülerini, *kasr ve îcâzı* esas alarak kimileri tekrarı kelam ayıplarından, kimileri de bunu, *itnâb* türlerinden sayarak bir ayıp değil de sanatsal (bedîî) bir güzellik; kimileri de her iki görüşü de cem ederek tekrarı bazen güzel bazen de kabih/çirkin olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla kimi makam ve hâllerde güzel, kimi makam ve hâllerde ise çirkin görülen tekrar, anlamda değil de sadece lafızlarda yahut lafızlarda değil de sadece anlamda ise güzel görülmüş hem lafız hem de anlamda ise bizzat başarısızlık ve problem (*hizlân*), yapısal ve söz dizimsel sorun olarak addedilmiştir. O bakımdan geleneğimizde yer alan tefsir metinlerine şöyle bir göz atıldığında, bu metinlerin, doğru anlamı deşifre etmek için tekrarlı kelime ve cümle yapılarını tespit, tayin ve takdir etme tasarruf ve çabalarıyla dolu olduğu görülür. Bu nedenle edipler, dilbilimciler ve müfessirler, kelamda tekrara fazla yer verilmemesini, kelamın *fesâhat* şartlarından addetmişlerdir. Bütün bunlarla birlikte geleneğimizde kimileri de tekrar eden bu ifadeleri, bir problem olarak değil de ilâhî bir üslup olarak ele alıp bunda hikmet, anlamla ilgili edebî bir nükte ve bir sır aramışlar, kimileri de, Kur'ân'ın, o dönem Arapların dili kullanım kalıplarında nazil olduğunu, ilâhî mana ve mesajın onların, kelimelerinde, nasihat ve hitabelerinde geçen söz kalıp ve üslupları üzere teşekkül ettiğini, Kur'ân'da tekrar eden kalıpların benzerlerinin onların şiirlerinde de yer aldığını ileri sürerek, 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Arapların günlük konuşmalarında ve edebî ürünlerindeki dili kullanım âdet ve alışkanlıklarıyla, edebî zevkleriyle ilişkilendirmişlerdir. Dolayısıyla bu tekrarlar, kadim geçmişimizde kimilerinin ileri sürdüğü gibi gerçekten Kelâm-ı ilâhî'nin fesahatine gölge düşüren, dinleyiciyi usandıran, nazımın bozuk ve karmaşıklığını, zayıflığını gösteren bir kelam ayıbı mıdır yoksa ediplerin, dilbilimcilerin ve müfessirlerin büyük çoğunluğunun ileri sürdükleri gibi o dönem Arapların günlük konuşmalarında ve edebî ürünlerindeki dili kullanım âdet ve alışkanlıklarıyla, edebî zevkleriyle mi ilişkili bir durumdur? İşte bu makalede bu problem irdelenmektedir. Dolayısıyla bizim bu çalışmada amacımız, Kur'ân'ın tekrarlarını tek tek ele alıp, nazımdaki ilâhî, aşkın sır ve hikmet çerçevesinde bunların *teğazzul*, manayı tekit ve *takrîr*, muhatabı *tebşîr*, teşvik, *terğîb*, teselli, tehdit, *terhîb*, *tahzîr*, *tazîm*, *tevbîh*, medîh, mersiye, mevize, hiciv/alay, konuyu *tebyîn*, *tavzîh* ve tasvir, yardım dileme vb. türden ifadeye kattıkları anlam farklarını ve inceliklerini tadat etmek değildir. Bunlar geleneğimizde az veya çok Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân, i'râbu'l-Kur'ân, Arap edebiyatı ve belâgatı kitaplarında, günümüzde ise

gerek tez¹ gerekse de kitap, makale ve bildiri² düzeyinde bazı akademik çalışmalarda ele alınmıştır. Kuşkusuz modern çalışmalarda her ne kadar Kur'ân'ın tekrarlarına dikkat çekilmiş olsa da bunun o dönem Arapların dili kullanım zevk ve âdetleriyle ilişkisini etraflıca ele alan, bunları 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Arapların lügavî kültürel Antropolojileriyle ilişkilendirerek okuma yapan bir çalışmaya henüz rastlanılmamıştır. Dolayısıyla mevcut akademik çalışmalardan farklı, özgün ve otantik olduğu düşünülen bu çalışmada bizim hedefimiz, bu ifade yapılarının 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Araplarının dili kullanım âdetleriyle, edebî zevkleriyle, onların lügavî kültürel antropolojik yapılarıyla ilişkisini irdelemektir. İşte tefsir, lügat, edebiyat ve belâgat literatüründen hareketle ele aldığımız, literatür taraması yöntemini kullandığımız bu araştırma neticesinde, Kur'ân nazmındaki bu tekrarların, bir zayıflık, karmaşıklık mı, insanı sıkan, bıktıran kelam ayıbı mı yoksa Allah'ın, o dönem Araplara hitaplarında, sözlü ve edebî ürünlerinde kullandıkları dil, üslup ve ifade tarzları, cari olan lügavî âdetleri üzere kendi lisanlarıyla hitap etmiş olmasından kaynaklı, onların sözlü edebî kültürüyle, lügavî antropolojileriyle ilişkili bir durum mu olup olmadığını ortaya çıkacağını öngörmekteyiz. Benzer şekilde bu araştırmanın kadim müfessir ve dilbilimcilerin tekrarlı ifadeleri, o dönem Arapların dili kullanım âdet ve gelenekleriyle ilişki içinde okuma becerilerini gün yüzüne çıkaracağını ve bunun çağımızda Kur'ân'ın dil ve üslubunun nüzul dönemi konuşma ve edebiyat diliyle diyalektik ilişki içinde okunma çabalarına katkı sunacağını, bu türden okumaların Kur'ân'ın metinsel yapısına yönelik eleştirileri azaltacağını ümit etmekteyiz.

1. Kur'ân'da Tekrarlar

Sözlükte 'bir şeyin üst üste zikredilmesi',³ edebî açıdan ise 'mütekellimin çeşitli maksatlarla bir lafzı, lafız ve mana yönüyle yenilemesi' anlamına gelen tekrar,⁴ Kur'ân'ın hitap/metinsel yapısında

¹ Ayşegül Şen, *Kur'ân-ı Kerim'de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 99-126. bu makalede Arapça kaynaklar, bilgiye erişim kolaylığı sağlamasından dolayı Mektebetü's-Şâmile 3.64 sürümünden verilmiştir.

² Ramazan Karaman, "Kur'ân-ı Kerim'in Anlaşılması Bakımında Kıssalar, Yeminler ve Tekrarların Önemi", *Din Öğretimi Dergisi* 19 (1989), 47-52; Neval bint İbrahim el-Halva, "Eserü't-Tekrâr fi't-Temâsüki'n-Naşşî Mukârebe Mu'cemiyeye Tatbîkiyye fi Dav'i Makâlâti Dr. Hâlid el-Münîf", *Mecelletu Câmi'ati Ümmi'l-Kurâ li-Ulûmi'l-Lugât ve Âdâbihâ* 1/8 (2012), 13-82; Sabri Demirci, "Kur'ân-ı Kerim'deki Tekrarlar Meselesi ve Mefâtihu'l-Ğayb Tefsiri'nde Râzî'nin Yaklaşımı", *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi* 2/5 (2015), 286-307; Deniz Doğan, "Rahmân Sûresinde Tekrar Eden Ayetlerin Amacı ve Bağlam İlişkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (2017), 265-283; Abdelkarim Amin Mohamed Soliman, "Savaş Ayetlerinde Tekrar Üslup Açısından Bir İnceleme", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2020), 129-161; Ali Erbaş, *Kur'andaki Tekrarlar ve Hikmetleri* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 1-193; Ecem Sena Bozkurt, "Kur'ân-ı Kerim'de Tekrarın Hikmetleri", *Temel İslam Bilimleri Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Mahmud Esad Erkaya (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2021), 50-56; Hüseyin Topal, "Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ındaki Tekrarlara Bakışı", *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*, ed. Yakup Koçyigit vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 543-553.

³ Alî b. Muhammed b. Alî ez-Zeynu's-Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Cema'âtun mine'l-Ulemâ (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 65.

⁴ Ebû'l-Bekâ el-Hanefî, *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahâti ve'l-furûki'l-lugaviyye*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), "et-Tekrâr", 297; Abdulazîm b. el-Vâhid b. Zâfir b. Ebû'l-İsba' el-Advânî, *Tahrîru't-tahbîr fi sinâ'ati's-Şi'ri ve'n-nessri ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Hanefî Muhammed Şeref (el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Muttehide: el-Meclisü'l-A'lâ li-Şuûni'l-İslâmiyye - Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ts.), 375; Abdulkâdir b. Ömer el-

görülen en temel üslup özelliklerinden biridir. Söz gelimi Kâri'a ve Hâkka Sûreleri'nde tekrar eden "Yüreklere hoplatan büyük felaket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket? Yüreklere hoplatan büyük felaketin ne olduğunu sen ne bileceksin?/الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ"⁵, "Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet? Gerçekleşecek olan kıyametin ne olduğunu sen ne bileceksin?/الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ"⁶, Rahmân Sûresi'nde "O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?/فِي أَيِّ آلاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ"⁷ ve yine Mürselât'ta yer alan "O gün vay yalanlayanların haline!/وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ"⁸ nakaratlar ve diğer pek çok sûrede "Kahrolası nasıl da ölçtü biçti! Yine kahrolası, nasıl ölçtü biçti!/فَقْتُلْ كَيْفَ قَدَّرْتُ ثُمَّ قَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ"⁹, "Bu azap sana layıktır, layık! Evet, layıktır sana, layık! /أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ ثُمَّ أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ"¹⁰, "Andolsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz. Yine andolsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz/لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ"¹¹, "Hayır, ileride bilecekler. Yine hayır; ileride bilecekler/كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ"¹², "Hayır; ileride bileceksiniz! Hayır, Hayır! İleride bileceksiniz!/كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ، ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ"¹³, "Şüphesiz güçlülük beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten, güçlülük beraber bir kolaylık vardır/فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا، إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا"¹⁴, "Hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? Evet, hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin?/وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا"¹⁵, "Onlara örttüğü azap örtüsünü örtmüştür/فَغَشَّاهَا مَا عَشِيَ"¹⁶, "Denizden onları sarıp kuşatıveren, sarıp kuşatıverdi/فَغَشَّاهُمْ مِنْ أَلَمٍ مَا عَشِيَ"¹⁷, "Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti/فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ"¹⁸ ifadeleriyle geçen tekrarlar hatta ezberi karıştıracak düzeyde gelen "Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz/لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ، وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ، وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ"¹⁹ vb. ayetlerde tekerleme gibi tekrar eden kelime, cümle ve terkipler bu kabildendir. Geleneğimizde, tekrar eden bu ifadeleri, kimileri ilâhî bir üslup olarak ele alıp bunda hikmet, anlamla ilgili edebî bir nükte ararken kimileri de bu söylev özelliğini Arap âdetiyle ilişkilendirmişlerdir. Kuşkusuz şunu ifade edelim ki gerek aynı gerekse de farklı lafızlarla aynı anlamı tekrar etmek de o dönem Arap âdetindendi. Çünkü Kur'ân'da

Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1997), 1/361.

⁵ el-Kâri'a 101/1-3;

⁶ el-Hâkka 69/1-3.

⁷ Cemalüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *el-Müdhîş*, thk. Mervân Kubbânî (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 36.

⁸ el-Mürselât 77/15, 19 vd.

⁹ el-Müddessir 74/19-20.

¹⁰ el-Kıyâme 75/34-35.

¹¹ et-Tekâsür 101/6-7.

¹² en-Nebe' 78/4-5.

¹³ et-Tekâsür 102/3-4.

¹⁴ el-İnşirâh 94/5-6.

¹⁵ el-İnfitâr, 82/17-18.

¹⁶ en-Necm 53/54.

¹⁷ Tâhâ 20/78.

¹⁸ el-Necm 53/10.

¹⁹ el-Kâfirûn 109/1.

tekrar eden kalıpların benzerlerinin onların şiirlerinde de tekrar ettiğini görüyoruz. Söz gelimi Kıyâme Sûresi'nin, 34-35. ayetlerinde tekrar eden “أُولَى” ifadeleri, cahiliye Arap şairlerinden Avf. b. Atiyye Amr el-Hara'nın (öl. ?),²⁰ Hansâ'nın (r.a) (öl. 24/645)²¹ ve Amr b. Mülkit et-Tâî'nin (öl. ?)²² şiirlerinde de tekrar etmektedir. Hatta bunlar, o günkü Arapların tehdit için kullandıkları ağızlarında dolaşan lügavî örf ve âdetlerdendi.²³ Yine Kur'ân'da farklı sûre ve ayetlerde “Sizden herhangi bir ücret istemişsem o sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah'a aittir/ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ / فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ / ”²⁴ “Sizden zaten hiçbir ücret istemedim. Benim ücretim, ancak Allah'a aittir/ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ / ”²⁵ “Ben buna karşılık sizden dileyen kimsenin, Rabbine giden yolu tutmasından başka herhangi bir ücret istemiyorum/ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا / ”²⁶ “Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni yaratana âittir/ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي / ”²⁷ “Buna karşı ben sizden herhangi bir mal da istemiyorum. Benim mükâfatım ancak Allah'a âittir/ لَا / ”²⁸ “Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir/ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ / ”²⁹ şeklinde altı yerde tekrar eden peygamberlerin kendi kavimlerine yönelik söz dizgeleri de o dönem bilinen, vaaz ve nasihat hitabelerinde yer alan söz kalıplarındandı. Çünkü Avtebî'nin (ö. 511/1118) belirttiği gibi, Araplar öğüt verdikleri bir adama, verdiği öğüde karşılık herhangi bir şey istemiyorum anlamında “Bu işten dolayı benim lehime olanı sen al, yani ben buna karşılık herhangi bir şey istemiyorum.” derlerdi.³⁰ Dolayısıyla ilâhî mana ve mesajlar, onların, Arap halkının nasihat hitabelerinde geçen söz kalıp ve üslupları üzere teşekkül etmiştir denilebilir.

Kur'ân'daki tekrarlı ifadelerin birtakım faydaları tadat edilmiş olsa da bunun iyi, fasih bir kelim için sıkıcı, usandırıcı olduğu da ileri sürülmüştür. Bu çerçevede Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) eleştirerek kendilerinden naklettiği üzere, kimileri tekrarı faydadan hâli kelim ayıbı olarak

²⁰ وكادت فزارة تشقى بنا ... فأولى فزارة أولى فزارا

bk. Seleme b. Müslim el-Avtebî es-Suhârâ, *el-İbâne fi'l-lugati'l-'Arabiyye*, thk. Abdulkerîm Halîfe vd. (Saltanatu Amman: Vizâretu't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1999), 1/140; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 150; Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer el-Kâsım el-Kâdî Ebû Bekr el-Bâkillânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'İsâm el-Kudât (Beyrut-Amman: Dârü'l-Feth - Dâru İbn Hazm, 2001), 2/801; Ebû Bekr el-Bâkillânî Muhammed b. et-Tayyib, *i'câzu'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1997), 106.

²¹ هضمت بنفسى كل المهموم ... فأولى لنفسى أولى لها

bk. Avtebî, *el-İbâne*, 1/140.

²² ألفتنا عيناك عند اللقاء ... أولى فأولى لك ذا واقبه

bk. Avtebî, *el-İbâne*, 1/138.

²³ Abdülfettâh b. Muhammed Ahmed Hıdır, “Âdâtü'l-'Arabi'l-Kavliyye fi Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm”, *Mecelletü'l-Buhûsi'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye* 6/3 (ts.), 39.

²⁴ es-Sebe' 34/47.

²⁵ Yûnus 10/72.

²⁶ el-Furkân 25/57.

²⁷ Hûd 11/51.

²⁸ Hûd 11/29.

²⁹ eş-Şu'arâ 26/109, 127, 145, 164, 180.

³⁰ Avtebî, *el-İbâne*, 2/31.

görmüşlerdir.³¹ Benzer şekilde Bâkillânî'nin (öl. 403/1013) eleştirerek naklettiği üzere, kimileri de tekrarı Kur'ân nazminin bozuk/zayıf oluşuna ve onun nazmında karışıklığın varlığına delalet eden şeylerden olduğunu ifade etmişlerdir.³² Kasr ve icaz bakımından tekrarı kimileri kelimelerden saymışlar, kimileri de bunu, itnap türlerinden sayarak bir ayıp değil de sanatsal bir güzellik; kimileri de her iki görüşü de cem ederek tekrarı bazen güzel bazen de kabih/çirkin olarak görmüşlerdir.³³ Kimi makam ve hâllerde güzel, kimi makam ve hâllerde ise çirkin görülen tekrar, anlamda değil de sadece lafızlarda (ki bu en çok görülen tekrardır) yahut lafızlarda değil de sadece anlamda ise (ki bu en az görülen tekrardır) güzel görülmüş; tersine hem lafız hem de anlamda ise bizzat başarısızlık ve problem (*hizlân*) olarak görülmüştür.³⁴ Bu nedenle dilbilimciler ve müfessirler, kelimelerde tekrara fazla yer verilmemesini, kelimelerin fesahat şartlarından addetmişlerdir.³⁵ Şüphesiz bu tür bir eksiklik, Kur'ân'ın ilâhî kelimeler, ilâhî üslup oluşundan kaynaklanan bir durum değil, her şeyden önce, onun belli bir tarihe ve belli bir topluma yönelik olmasından daha doğrusu onların nutuk, kelimeler ve dil kalıplarında tecessüm ve teşekkül etmiş bir hitap olmasından neşet eden bir durumdur.

³¹ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî es-Sekkâkî el-Havârizmî el-Hanefî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Nâim Zurzûr (Beirut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 591-592; her ne kadar kelimelerin fesahatini ihlal etmese de tekrarı, daha doğrusu çok tekrarı, özellikle de aynı anlamda lafızların tekrar etmesinin, kelimelerden ayırtı, gayri müstahsen olduğuna dair bir kısım yaklaşımlar için ayrıca bk. Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Eramî el-Alevî el-Hererî, *Tefsîru hadâiku'r-rûh ve'r-reyhân fi revâbi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Hâşim Muhammed Alî b. Hüseyin Mehdî (Beirut-Lübnan: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), 32/474; Muhammed b. Alî b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Alî Duhrûc (Beirut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996), "el-İtâ'u", 1/294; Ebû'l-Bekâ Abdullâh b. Hüseyin b. Abdillâh el-'Ukberî, *Şerhu dîvânî'l-Mütenebbî*, thk. Mustafâ es-Sakâ vd. (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 4/19; Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer Ebû'l-Me'âlî, Celâluddîn el-Kazvînî, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî (Beirut: Dârü'l-Ceyl, ts.), 3/185; Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâgati fi'l-me'ânî ve'l-beyânî ve'l-bed'î*, thk. Yûsuf es-Sumeylî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 32; Abdülmüte'âl es-Sa'îdî, *Buğyetü'l-îzâh li-telhîsi'l-miftâh fi 'ulûmi'l-belâga* (b.y.: Mektebetü'l-Âdâb, 2005), 2/333; Ahmed b. Alî b. Abdilkâfi Ebû Hâmid Bahaüddîn es-Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh*, thk. Abdulhamîd Hündâvî (Beirut-Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/88, 588; Muhammed b. Hasen b. Alî en-Nevâcî, Şemsuddîn, *eş-Şifâu fi bed'i'l-iktifâ*, thk. Hasen Ebû Nâcî (Beirut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1403), 37.

³² Bâkillânî, *el-İntisâr*, 2/800.

³³ Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 1/88.

³⁴ Ebû Alî el-Hasen b. Raşîk el-Kayravânî el-Ezdî, *el-'Umde fi mehâsini's-şî'ri ve âdâbihi*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (b.y.: Dârü'l-Ceyl, 1981), 2/73-74; hatta Kur'ân'da birbirine benzer harflere sahip kelimelerin yan yana tekrar edilmesinin tenâfüre, işkâle yani telaffuz güçlüğüne yol açtığı da ifade edilmiştir. Örneğin, "قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ" (Hûd 11/48) ayetinde, "م" harfi 14 kez tekrar etmiştir. Birbirlerine benzer harflere sahip olan kelimelerin yan yana tekrarı kaynaklanan tenâfur yahut kabih tekrarı aslında kadim Arap edebî ürünlerinde Hâtif denilen cinin bağırmasından dolayı vefat eden Harb b. Ümeyye'ye (öl. 588) söylediği ileri sürülen bir mersiyede de (وقبر حرب بمكان قفر ... وليس قرب قبر حرب قبر) yer almıştır. Bu mersiyede arka arkaya gelen kelime ve harflerin (الباء والراء) tekrar ve telaffuzundan, dile ağırlığından kaynaklanan tenâfur işte böyledir. (bk. Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/30; Ahmed b. Alî b. Ahmed el-Fezârî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ fi sinâ'ati'l-inşâ* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.) 2/92; Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 1/85). yine İslam dönemi şairlerinden Ebû Temmâm'ın (öl. 231/846) bir şiirinde arka arkaya tekrar edilen "أمدحه" lafzında, "أمدحه" boğaz harflerinin yan yana gelmesinden, üstelik ard arda tekrar etmesinden kaynaklanan telaffuz zorluğu (tenâfür) da böyledir. (بكريم مني أمدحه أمدحه والورى ... معي، وإذا ملته، لله وحدي) (Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/30; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, 2/291; Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 1/77-78); Kalkaşendî, içinde fesahatı, dile kolaylığı, insanın bir benzerini getirmekten aciz olduğu bir edebî şaşaayı ve şatafatı barındırmakla birlikte "م" harfinin 14 kez tekrar ettiğini belirtse de apolojist (savunmacı) bir yaklaşımla mutlak anlamda, her tekrarı tenâfürü gerektirmeyeceğini ileri sürmeyi de ihmal etmemiştir. (bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, 2/294-295).

³⁵ Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 1/84; Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/36; Sa'îdî, *Buğyetü'l-îzâh*, 1/22; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir b. Aşûr et-Tûnîsî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 1/141.

2. Kur'an'daki Tekrarların Arapların Dili Kullanım Âdet ve Edebî Zevkleriyle İlişkisi

Tefsir, ulûmül-Kur'an, lügat, edebiyat ve belagat eserlerine bakıldığında İslam bilginlerinin büyük çoğunluğunun bu ifade yapılarını Kur'an'ın nazil olduğu dönem Arapların kendi aralarında dili kullanım âdet ve alışkanlıklarıyla ilişkilendirdikleri görülür. Şöyle ki ister hayır isterse de şer yönüyle olsun bir şey eğer Arapların nezdinde ehemmiyet arz ediyorsa, bir şeyi Araplar tazim ettikleri zaman , yahut muhatabı korkutmayı, sakındırmayı amaçladıklarında o şeyi tekrar etmek onların âdetlerindendi.³⁶ Bu, Arapların keliminde çokça mevcut olan bir durum ve bir üslup idi.³⁷ Nasıl ki icaz/veciz söz söyleme, yerinde hoş görülen (müstehab) bir belagat özelliği idiye itnâb ve ziyade, tatvîl/sözünü uzatma da Araplar nezdinde güzel görülen bir edebî özellik idi.³⁸ O bakımdan eğer sözü uzatmak, beyanı daha açık hâle getirecekse şüphesiz o sözü uzatırlardı, uzatmanın bir faydası yoksa onu veciz getirirlerdi. Onlar, birbirlerini anladıklarından, birbirlerine güvendiklerinden dolayı aralarında diledikleri şekilde ve diledikleri şeylerle konuşurlardı. Bu kelim, onlar tarafından anlaşılır ve bilinirdi. Bu tür bir üslup, aynı zamanda onların nezdinde edebî bir üstünlük idi. Dolayısıyla Allah'ın kitabı, bu tür bir üslup üzere gelmiştir. Çünkü ilâhî kelim, onların (yerel, kültürel, tarihsel) dilleriyle nazil olmuştur.³⁹ Çünkü onlar, muradı ifade etmede kelamı tekrar etmenin ve uzatmanın daha belîğ ve faydalı olduğunu düşündükleri zaman sözü uzatmayı ve tekrarı caiz görürler, ihtisâr yapılması gereken yerlerde de sözü ihtisâr ederlerdi. İşte bu yüzden Allah, Araplara, kendi dilleriyle hitaplarında kullandıkları üslup üzere, cari olan kelim ve hitap âdetleri üzere onlara hitap etmiştir.⁴⁰ Hatta bunun, Arapların edebî zevklerinin bir ölçüsü olduğunun belki en önemli göstergesi, ister aynı kelime ile isterse başka kelimelerle tekrar yapılsın her hâlükârda tekrarda vezin ve kafiye'nin yani ezginin esas alınmış olmasıdır. Söz gelimi, lügat kitaplarında itnâbın bir türü sayıldığı gibi bir tekit türü olarak da ele alınan, sözü uzatma, detaylandırma, muhatabı doyurma ve sözü tekit için bir kelimenin aynı vezin ve kafiye üzere diğer kelimenin ardından getirilme edebî sanatını ifade den, o dönem Arapların edebî âdet ve geleneklerinden de olan itbâ' sanatında da⁴¹ bu durumu görmek mümkündür. Tekit için gelen şu

³⁶ هُوَ عَلَى عَادَةِ الْعَرَبِ؛ فَإِنْ مِنْ عَادَتِهِمْ أَنَّهُمْ إِذَا عَظَمُوا شَيْئًا كَرَرُوا ذَكَرَهُ bk. Ahmed b. Muhammed el-Emîn b. Ahmed b. el-Muhtâr, *Mecâlis* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve ş-Şuûnî'l-İslâmîyye, 2007), 206; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcabbâr İbn Ahmed el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ganîm b. Abbâs b. Ganîm (Riyad-Su'ud: Dâru'l-Vatan, 1997), 1/311; Ahmed b. İbrâhîm b. ez-Zübeyr es-Sakafî el-Granâtî Ebû Ca'fer, *Melâku't-te'vîl*, haş. Abdulginâ Muhammed Alî el-Fâsî, (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/461-462; Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire-Mısır: Dâru Nahda, ts.), 2/158.

³⁷ وهذا أسلوب كثير الاستعمال في كلام العرب bk. Ebû Ca'fer el-Granâtî, *Melâku't-te'vîl*, 2/462; Ahmed b. Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-merâğî* (b.y.: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1946), 109; Demirci, "Kur'an-ı Kerim'deki Tekrarlar Meselesi ve Mefâtîhu'l-Ğayb Tefsiri'nde Râzî'nin Yaklaşımı", 289.

³⁸ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mehrân el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1419), 194.

³⁹ Avtebî, *el-İbâne*, 1/418.

⁴⁰ بحاطبهم الله سبحانه على ما جرت عليه عادتهم bk. Bâkillânî, *el-İntisâr*, 2/800.

⁴¹ الإتياع هو من سنن العرب bk. Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvîni er-Râzî Ebû'l-Hüseyn, *es-Sâhibî fî fikhi'l-lugati'l-'Arabiyye ve mesâlihâ ve süneni'l-'Arabi fî kelâmihâ* (b.y.: Muhammed Alî Bîzûn, 1997), "el-İtbâ'", 209; Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Fikhu'l-luga ve sirru'l-'Arabiyye*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (b.y.: İhyâu't-Türâsi'l-'Arabiyyi, 2002), "el-İtbâ'", 264; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-İtbâ'*, thk. Kemâl Mustafâ (Kahire-

tekrarlar da “ساغِبٌ لاغِبٌ، حَرَابٌ يَبَابٌ، حَبٌّ ضَبٌّ، جَائِعٌ نَائِعٌ، عَطْشَانٌ نَطْشَانٌ، حَسَنٌ بِسَنٌ”⁴² bu kabildendir. Arap, tekit için tekrar yapardı. Hatta tekrar, Arap dilinde hoş karşılanan bir şeydi. İşte bu sebeple, tekit amaçlı bu tekrarlar Kur’ân’da da varlık bulmuştur. Eğer onların keliminde Arapların üsluplarına muhalif bir dille Kur’ân getirilmiş olsa idi, bu, onlara yapılacak eleştirilerin en büyüğü olurdu. Hâlbuki onlar (gerek müşrik gerekse mümin Araplar) bu konuda susmuşlardır, Kur’ân’ın üslubu konusunda sükût ettiklerine göre demek ki bu tekrarlar onların lügavî âdetlerine mutâbik ve muvâfık idi.⁴³ O bakımdan eğer Kur’ân, farklı çağlarda başka edebî zevkleri olan insan topluluklarına yönlendirilmiş olsa idi kuşkusuz onun başka bir üslup ve başka bir edebî zevkte olması kaçınılmaz olurdu.

Öte yandan mana ve mesajı muhataba ulaştırmak (*iblâğ*), muhatabın zihnini doyurmak (*işbâ*) ve kelimada genişlik için (*ittisâ*) sözü tekrar etmek de, o dönem Arapların lügavî âdetlerindendi. Bundan ötürü ilâhî hitap, Arapların bu lügavî/lisanla ilgili âdetleri üzere teşekkül ve tecessüm etmiştir.⁴⁴ Şöyle ki kimi sûrelerde geçen tekrarlarla ilgili ileri sürüldüğü üzere, nimeti takrir ve nimeti hatırlatmayı tekit için, anlamı muhatabın zihnine ulaştırma ve onun zihnini doyurmada (*işba*) tekrar, Arapların âdeti idi.⁴⁵ Aynı şekilde işin ehemmiyetini bildirmek, bir şeye dikkat çekmek ve o şeyden sakındırmak maksadıyla kelimeyi, dizgeyi yahut cümleyi tekrar ve iade etmek de Arapların âdetlerindendi.⁴⁶ İcaz ve ihtisâr nasıl ki onların âdeti idiye muhatapları terğîb ve terhîb etmek (teşvik ve korkutmak), tekit için sözü tekrar etme, uzatma ve iade de Arapların âdeti idi.⁴⁷ Başka bir deyişle Kur’ân, Arap kavminin lisanı üzere, onların lisanlarındaki âdet ve usullere göre nazil olmuştur. O bakımdan tahfîf ve icaz için ihtisâr nasıl ki Arapların kelimâ âdet ve yöntemlerinden idiye tekit ve anlamı kavratmak için tekrar da onların yöntem ve usullerindendi,⁴⁸ hatta sözü tekrar etmek

Mısır: Mektebetü’l-Hâneçî, ts.), 88; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Müzhir fi ‘ulûmi’l-luga ve envâ’ihâ*, thk. Fuâd Alî Mansûr (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1998), “el-İtbâ”, 1/323.

⁴² İbn Fâris, “el-İtbâ”, 209; Se’âlibî, “el-İtbâ”, 264; Suyûtî, *el-İtbâ*, 88.

⁴³ Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-Hüseynî el-Alevî, *et-Tırâzu li-esrâri’l-belâga ve ‘ulûmi hakâiki’l-i’câz* (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Unsiyye, 1423), 3/244.

⁴⁴ Ahmed Hıdır, “Âdâtü’l-Arabi’l-Kavliyye fi Dav’i’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 48.

⁴⁵ Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed Alî el-Vâhidî en-Nîsâbü’rî, *el-Vesît fi tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. (Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1994), 4/219; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzil fi tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyyi, 1420), 4/332.

⁴⁶ bk. İbn Fâris, “et-Tekrâr”, 158; Se’âlibî, “et-Tekrâr ve’l-Î’ade”, 265; Suyûtî, “Ma’rifeti Hasâisi’l-Luğa”, 1/262.

⁴⁷ bk. İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Kur’ân*, 149; Muhammed b. Hamza b. Nasr Ebû’l-Kâsım Burhâneddîn el-Kirmânî, *Esrâru’t-tekrâr fi’l-Kur’ân*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ (b.y.: Dârü’l-Fadîle, ts.), 245; Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Vâhidî en-Nîsâbü’rî, *et-Tefsîru’l-basît*, thk. Risâletü Doktora bi-Câmiati’l-İmâm Muhammed b. Sûûd (b.y.: İmâdetü’l-Bahsi’l-‘İlmiyyi, 1430), 21/150; 30/541; Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyiz fi letâifi Kitâbi’l-‘azîz*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr (Kahire: el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1996), 1/495-496; İsmâîl Hakkı b. Mustafâ el-Bursevî el-İstanbulî, *Rûhu’l-beyân* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.), 10/284.

⁴⁸ bk. Avtebî, *el-İbâne*, 1/137; İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Kur’ân*, 149; Cemâlüddîn Ebû’l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabiyyî, 1422), 4/208; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ferah Şemsuddîn el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Atfeyiş (Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1964), 20/226.

gerek karşılıklı konuşma, hivâr ve diyaloglarında (*retorikte*) gerekse de şiirde (*poetikada*) Arapların nezdinde eşsiz (*bedîi*) sanatlardan idi.⁴⁹ Nitekim Bâkillânî (öl. 403/1013) tekrarı, Kur’ân nazmında bir zayıflık ve karmaşıklık olarak görenlere verdiği cevabında bu durumu, Arap lisanı, o dönem Arapların sözlü edebî kültürüyle, lügavî antropolojileriyle ilişkilendirmiştir. Şöyle ki Allah, Araplara hitaplarında (karşılıklı hivâr ve diyaloglarında, sözlü ve edebî ürünlerinde) kullandıkları dil, üslup ve ifade üzere, cari olan lügavî âdetleri üzere kendi lisanlarıyla hitap etmiştir.⁵⁰ Zira Araplar, sözün maksadını ifade etmede daha belîğ ve daha güzel olduğunu düşündükleri zaman, sözü bazen uzatır ve tekrar ederlerdi. Kısaltılması gereken yerlerde ise kısaltırlardı. İşte bu sebepten Allah, (kendi aşkın üslubu üzere değil) onların cari olan lügavî âdetleri üzere onlara hitap etmiştir. Onun için Araplar, “Acele et, acele et, kalk kalk!/عَجَّلْ عَجَلْ وَقُمْ قُمْ” şeklinde bazen tekit için kimi zaman da yaptığı eylemde kararlılığını ifade etmek için “Allah’a yemin olsun ki bu işi yapmayacağım, Allah’a yemin olsun ki bu işi yapmayacağım/والله لا أفعله، ثم والله لا أفعله” şeklinde sözü tekrar ederlerdi.⁵¹ Benzeri bir yaklaşımı yani Kur’ân’ın tekrarlarının 7. yüzyıl Arapların lügavî kültürel antropolojik yapılarıyla ilişkisine dair izahları Zerkeşî’de (öl. 794/1392) de görüyoruz. Ona göre de tekrar, hitabelerinde, karşılıklı konuşmalarında Arapların âdeti idi.⁵² Müfessirlerin dedikleri gibi bu Arapların kelimada çokça mevcut olan bir durumdu. Söz gelimi, Araplar, “Allah’a yemin olsun ki onu yapmayacağım, Allah’a yemin olsun ki onu yapmayacağım/والله لا أفعله، ثم والله لا أفعله” yine acele eden kişiye “Acele et, acele et/عَجَّلْ عَجَلْ”, ok atan kişiye “At at/أرْمِ أرم” şeklinde sözü pekiştirmek için tekrar ederlerdi.⁵³ Sekkâkî de Kur’ân hitabındaki tekrarları, Arapların her beyitte tekrar eden redif, bent ve nakaratlarıyla ilişkilendirmiştir. Kur’ân’ın tekrarlarıyla ilgili dile getirdiği gibi, bu konuda Kur’ân’ın gittiği yol o günkü Arapların her beyitte tekrar eden redif yahut pek çok beyitte tekrar eden bent/nakarat usulü gibidir. Dolayısıyla tekrar, ya kelamın sanatsal inceliklerine vakıf olduktan sonra kelamı süslemenin özü, esastır ya da gurur ve kibir içinde birbirleriyle yarış içinde olanların inadıdır.⁵⁴ O bakımdan Kur’ân hitabındaki benzer tekrarları, cahiliye şairlerinden Mühelhil b. Rab’ân’ın (öl. 525 civarı) kardeşi Kuleyb’e (öl. 492 (495) !!) bir mersiyesinde,⁵⁵ Hâris b. ‘Ubbâd el-Absî’nin (öl. ?),⁵⁶ Hansâ’nın (r.a),⁵⁷ Adî b. Zeyd’in (öl. 600 civarı)

⁴⁹ Bâkillânî, *İ‘câzu’l-Kur’ân*, 106.

⁵⁰ أن الله سبحانه لما خاطب العرب بلسانها على وجه ما تستعملها في خطابها/خطابهم الله سبحانه على ما جرت عليه عادتهم bk. Bâkillânî, *el-İntisâr*, 2/800.

⁵¹ Bâkillânî, *el-İntisâr*, 2/800.

⁵² Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1957), 3/9.

⁵³ İbn Kuteybe, *Te’vîlü müşkili’l-Kur’ân*, 150; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 4/208; İsmâîl b. Muhammed b. Alî el-Fadl el-Kureşî el-İsbehânî Ebû’l-Kâsım el-Mülekkab bi-Kıvâmî’s-Sünne, *İrâbu’l-Kur’ân*, tkd. Fâize bint Ömer el-Müeyyid (Riyad: Mektebetü Melik Fahd el-Vataniyye, 1995), 416.

⁵⁴ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 592-593.

⁵⁵ على أن ليس عدلا من كليب ... إذا طرد اليتيم عن الجور

على أن ليس عدلا من كليب ... إذا ما ضيم حيران المجير

Mühelhil’in bu mersiyesinde “على أن ليس عدلا من كليب” ifadesi beyitlerde her satırda tekrar etmiştir. bk. Askerî, *es-Smâ’ateyn*, 194; Şerif el-Mürtezâ Alî b. el-Hüseyn el-Müsevî el-Alevî, *Emâlî’l-Mürtezâ*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1954), 1/123-124.

⁵⁶ قرياً مربوط النعمة مني ... لفتحت حرب وأتل عن حبال

قرياً مربوط النعمة مني ... إن قتل الكرم بالشسع غالي

Hâris’in bu beyitlerinde ve devamında “قرياً مربوط النعمة مني” ifadesi tekrar etmiştir. bk. Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mehrân el-Askerî, *Cemheretü’l-emsâl* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/133; Ebû’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1/374; Alî b. Ebî’l-

yahut oğlu Sevâde b. Adî'nin (öl. ?)⁵⁸ ve A'şâ'nın (öl. 7/629 [?]) Yezîd b. Müshir eş-Şebânî (öl. ?) ile ilgili sözlerinde tehdit ve korkutma maksadıyla gelen tekrarlarda,⁵⁹ Mersed b. Ebî Humrân el-Hâris b. Muaviye'nin (el-Es'ar el-Cu'fi) (öl. ?),⁶⁰ İslam'ın başlangıç dönemi⁶¹ ve diğer şairlerin şiirlerinde de görmek mümkündür.⁶² O nedenle İbn Fâris (öl. 395/1004) ve Seâlibî'nin (öl. 429/1038) açık yüreklilikle dile getirdikleri gibi “O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?/”⁶³ “فَبأي آلاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ/”⁶⁴ “Bu azap sana layıktır, layık!/”⁶⁵ “وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ/”⁶⁶ “O gün vay yalanlayanların haline!/”⁶⁷ ayetleri

Ferec b. el-Hasen Sadruddîn Ebû'l-Hasen el-Basrî, *el-Hamâsetü'l-Basriyye*, thk. Muhtâruddîn Ahmed (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, ts.), 1/16-17; Ahmed b. Abdilvahhâb b. Muhammed b. Abdiddâim Şihâbuddîn en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-erab fi funûni'l-edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423), 15/403; Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 194; Şerîf el-Mürtezâ, *Emâlî*, 1/126; İbn Fâris, “et-Tekrâr”, 158; Suyûtî, “Ma'rifeti Hasâisi'l-Luga”, 1/262; Ahmed b. İbrâhîm b. es-Sa'lebî Ebû İshâk, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2002), 10/316.

⁵⁷ وإن صخر لوالينا وسيدنا ... وإن صخرأ إذ نشئتو لنحار

وإن صخرأ لتأتم الخداة به ... كأنه علم في رأسه نار

Hansâ'nın şiirinde üç kez tekrar eden “sahr/صخر” kelimesi bu kabildendir. bk. Ebû Ca'fer el-Granâtî, *Melâku't-te'vîl*, 2/462.

⁵⁸ لا أرى الموت يسبق الموت شيء ... نغص الموت ذا الغنى والفقير

Bu şiirde “الموت” kelimesi üç kez tekrar etmiştir. bk. Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûkî el-İsfahânî, *Şerhu dîvâni'l-Hamâse*, thk. Gureyd eş-Şeyh (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 88; Ebû Ca'fer el-Granâtî, *Melâku't-te'vîl*, 2/462; İbn Raşîk, *el-'Umde*, 2/75; Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hıdır b. el-Hasan Ebû Mansûr İbnu'l-Cevâlikî, *Şerhu edebi'l-kâtib*, thk. Mustafâ Sâdik er-Râfi'î (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 86; Ziyâuddîn Ebû's-Sâadât Hibetullâh b. Alî b. Hamza İbnu's-Şecerî, *Emâlî İbni's-Şecerî*, thk. Mahmûd Muhammed Tanâhî (Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 1991), 1/370, 2/6.

⁵⁹ أبا ثابت لا تعلقنك رماحنا ... أبا ثابت أقصر وعرضك سالم

!!وذرتنا وقوماً إن هم عمدوا لنا ... أبا ثابت واقعد فإنك طاعم

Bu şiirde “أبا ثابت” ismi üç kez tekrar etmiştir. bk. İbn Raşîk, *el-'Umde*, 2/75.

⁶⁰ وَكَيْتِبَةَ لِبُسْتَهَا بِكَيْتِبَةٍ ... حَتَّى يَقُولَ نَسَاؤُهُمْ هَذَا فَنِي

Mersed'in bu şiirinde “كَيْتِبَةَ” kelimesi her bir beyitte tekrar etmiştir. bk. İbn Fâris, “et-Tekrâr”, 158.

⁶¹ ونعم الفتي يا توب كنت لخائف ... أتاك لكي يجمي ونعم المجامل

ونعم الفتي يا توب جارا وصاحباً ... ونعم الفتي يا توب حين تفاضل

لعمرى لأنت المرء أبكى لفقده ... بجدّ ولو لامت عليه العوائل

لعمرى لأنت المرء أبكى لفقده ... ويكثر تسهيدى له لا أوائل

لعمرى لأنت المرء أبكى لفقده ... ولو لام فيه ناقص الرائي جاهل

لعمرى لأنت المرء أبكى لفقده ... إذا كثرت بالملحمين التلائل

أبي لك ذمّ الناس يا توب كلما ... ذكرت أمور محكمات كوامل

أبي لك ذمّ الناس يا توب كلما ... ذكرت سماح حين تأوى الأرامل

فلا يبعدنك الله يا توب إنّما ... لقيت حمام الموت والموت عاجل

ولا يبعدنك الله يا توب إنّما ... كذلك المنايا عاجلات وآجل

ولا يبعدنك الله يا توب والثقت ... عليك الغواذى المدجنات الموطل

bk. Leylâ el-Ahyaliyye'nin (öl. 704) sevgilisi Tevbe b. el-Himyeriyye ile ilgili mersiyesi bk. Şerîf el-Mürtezâ, *Emâlî*, 1/124-125.

⁶² كم نعمة كانت لكم ... كم كم وكم والم سلومه الم الم

فكادت فرارة تصلى بنا ... فاولى فرارة أولى فرارا

ولا تملنّ من زيارته ... زره وزره وزر وزر

Farklı şairlere ait olan bu şiirler için bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 150; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/180; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/208; Topal, “Mâtü'rîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ındaki Tekrarlara Bakışı”, 543.

⁶³ er-Rahmân 55/13.

⁶⁴ el-Kiyâme 75/34-35.

⁶⁵ el-Mürselât 77/15, 19 vd.

türünden Allah'ın Kitabında yer alan tekrar ve nakaratlar, o dönem Arapların sözlü ve yazılı edebî örf ve âdetlerine göre teşekkül etmiştir.⁶⁶ Kur'ân, Arapların lisanı üzere, dillerinde bildikleri, aşına oldukları, kendisini örf, âdet hâline getirdikleri şeyler üzere inmiştir. Araplar, sözlü şifahî hitaplarında, kurgusal edebî ürünlerinde bir insana nimeti hatırlattıklarında, şükre dikkat çekmeyi yahut şükürsüzlük hâlinde ayıplama ve kınamayı tekrar etmeleri, onların âdetlerindendi. İşte Allah, nimetlere şükürü unutmazınlar, O'nun kendilerine iyiliğini bilsinler ve sürekli O'na hamd etsinler diye bu sûrede nimetleri saymış ve dahi her bir nimetin ardından (Arapların söylev âdetleri üzere) bu nakaratı zikretmiştir.⁶⁷ Kuşkusuz Kur'ân, Arapların lisanı, onların dil ve mantık kalıplarıyla inmiştir. Kur'ân'ın hitapları, Arapların kendi aralarında sözlü, edebiyat üslubu üzere cereyan etmiştir.⁶⁸ Meâni ehlinin dile getirdiği gibi Kur'ân, Arapların lisanıyla, onların hitaplarının zamansal mekânsal akışı üzere nazil olmuş,⁶⁹ ister tekrar isterse de başka hususlarda onların kelam üslupları üzere gelmiştir.⁷⁰ Nasıl ki tahfif ve icaz maksadı ile ihtisâr yapmak onların lügavî âdet ve geleneklerinden idiye aynı şekilde anlamı pekiştirmek ve zihinlere kavratmak için sözü tekrar etmek de onların lügavî yol ve yöntemlerindendi. Çünkü mütekellim ve hatibin edebî sanatlarda ustaca çeşitliliğe gitmesi/bir şeyden diğer bir şeye yönelmesi, şüphesiz bir makamda tek bir şeyle sınırlı kalmasından veya sadece onunla yetinmesinden daha üstündür.⁷¹

Kısaca ifade edilecek olursa biz, bu tekrarların tamamen boş ve anlamsız olduğunu söylemiyoruz. Elbette ki teğazzul, manayı tekit, muhatabı terğîb, tehdit, terhîb, takrîr, tazîm, tevbih, medih, mersiye, hiciv/alay, yardım dileme vb. birtakım amaçlarla kelime ve terkipleri tekrar etmek şairlerin âdetlerindendi. Birçok şiirde onların bu maksatlarla yapmış oldukları tekrarları görmemek elde değildir.⁷² O bakımdan geleneğimizde Kur'ân'ın tekrarlarının da Hz. Peygamberi (s.a.v) ve müminleri teselli etmek, öğüt vermek, inkârcıları korkutmak, Allah'a taate teşvik etmek, ona isyan etmekten sakındırmak vb. pek çok faydasından söz edilmiştir.⁷³ Ancak Kur'ân üslubunda bu kelime ve terkip tekrarlarında ilâhî bir sır ve hikmet arama yerine bu hikmet ve sırrı ya da tam tersi kurgusal edebî metinler için konulan kıyasi ölçülere göre kimilerinin eksiklik

⁶⁶ bk. İbn Fâris, "et-Tekrâr", 158; Se'âlibî, "et-Tekrîr ve'l-İ'âde", 265.

⁶⁷ أن القرآن نزل على لسان العرب على ما كانوا يعتادونه ويتعارفونه في كلامهم، ومن عادتهم أنهم إذا ذكروا النعم على إنسان، يكررون التثنية على الشكر أو ذكر التوبيخ عند عدم الشكر، bk. Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/340.

⁶⁸ bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/9; Demirci, "Kur'ân-ı Kerim'deki Tekrarlar Meselesi ve Mefâtihu'l-Ğayb Tefsiri'nde Râzî'nin Yaklaşımı", 291.

⁶⁹ bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/315-316; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 5/318; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr* (Kahire: Matbaatu Bûlâk el-Emîriyye, 1285), 4/600.

⁷⁰ bk. Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâim es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-mesûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 11/133; Ebû Hafz Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Âdil el-Hanbelî ed-Dimaşkî en-Nu'mânî, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muavvez (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 20/532.

⁷¹ bk. من مذاهب العرب التكرار للتوكيد والإفهام، كما أن من مذاهبهم الاختصار للتخفيف والإيجاز لأن افتنان المتكلم والخطيب في الفنون أحسن من اختصاره في المقام على فن واحد، bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 149; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/315-316; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 24/394; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/208; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 5/318; Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/226; Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr*, 4/600; Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ömer Ebû'l-Hasen el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, thk. Muhammed Alî Şâhin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 4/486.

⁷² Şairlerin şiirlerinde bu maksatlarla yapılan tekrarlar için bk. İbn Raşîk, *el-'Umde*, 2/73-78; Avtebî, *el-İbâne*, 1/137-142.

⁷³ Bâkillânî, *el-İntisâr*, 2/800 vd.

ve kusur addettiği bu üslubu, o dönem Arapların dil ve mantıklarında, onların edebî özelliklerinde, kelimelerindeki âdet ve alışkanlıklarında ve dil antropolojilerinde aramanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Kur'ân, 7. yüzyıl özellikle de Hicaz bölgesi Arapların hitap ve yazın türü karakterine bürünmüştür. İster edebî güzelliği isterse de dil, üslup ve ifade sorunları yönünden hangi açıdan Kur'ân okunursa okunsun, bu ilâhî üslup şemsiyesi altında ele almaktan daha ziyade 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Arapların sözlü ve yazılı edebî kültürü altında değerlendirmek daha sağlıklı ve isabetli olacaktır. Çünkü dil, onun kullanılma biçimi yerel, tarihsel ve beşerî bir olgudur. O bakımdan ilâhî hitabın metinsel yapısının, biçimsel özelliklerinin bu açıdan incelenmesi onun ne ilâhî kaynağına ne semavi, aşkın mesajına ne de tüm tarih ve toplumlar için geçerli olan bu mesajın evrenselliğine asla gölge düşürmeyecektir.

Sonuç

Kur'ân'ın tekrarlarını 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Arapların dili kullanım âdet ve edebî zevkleriyle, onların lügavî kültürel antropolojik yapılarıyla ilişkisini irdelediğimiz; tefsir, lügat, edebiyat ve belâgat literatüründen hareketle ele aldığımız ve literatür taraması yöntemini kullandığımız bu araştırma neticesinde, onun nazmındaki bu tekrarların, kadim geçmişimizde kimilerinin ileri sürdüğü gibi gerçekten Kelâm-ı İlâhî'nin fesahatine gölge düşüren, dinleyiciyi usandıran, nazmın bozuk ve karmaşıklığını, zayıflığını gösteren bir kelimelik değil, tersine ediplerin, dilbilimcilerin ve müfessirlerin büyük çoğunluğunun ileri sürdükleri gibi tamamen Allah'ın, o dönem Araplara hitaplarında, sözlü ve edebî ürünlerinde kullandıkları dil, üslup ve ifade tarzları, cari olan lügavî âdetleri üzere kendi lisanlarıyla hitap etmiş olmasından kaynaklı, onların sözlü edebî kültürü ve lügavî antropolojileriyle, lisanı kullanım zevk ve âdetleriyle ilişkili tabii bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha doğrusu, bu ifadelerin o günkü Arapların bilmedikleri, aşına olmadıkları harikulâde, tarih üstü, müteâl (aşkın) bir dil ve üslupta değil, onların edebî zevk ve beklentilerine muvâfık ve mutâbık, yerel, mahalli, bölgesel, kültürel antropolojik bir tabiatta vücut bulduğu anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla geleneğimizde, Kur'ân hitabındaki kelime, terkip ve cümle tekrarlarının Emevî, Abbasî ve daha sonraki dönemlerde yazınsal/metinsel edebî türler için ortaya konan kıyasi dil kanunları perspektifinden bir kelimelik afeti ve ayıbı olarak değerlendirilmesi, aynı şekilde birtakım anlamsal sır ve hikmetleri barındıran salt ilâhî bir üslupla, aşkın bir mantıkla yani dil-Tanrı, dil-sema ilişkisiyle okunması doğru değildir. Tam tersine geleneğimizde bazı İslam bilginlerinin yaptıkları ve bu çalışmanın bulgularının ortaya koyduğu gibi o dönem Arapların lügavî âdet ve alışkanlıklarıyla yani dil-toplum, dil-kültür ve dil-olgu ilişkisiyle okunması, anlaşılması ve açıklanması sanırım daha isabetli olacaktır. Çünkü kelimelik tekrarın onların aralarında yaygın bir kullanıma sahip olduğu, günlük lisanlarında, sözlü şifahî diyaloglarında ve yazın türlerinde edebî anlatılarında lisanın kullanımıyla ilgili bir âdet ve bir sünnet olduğu görülüyor. Bu nedenle Allah, aralarındaki karşılıklı hitap (*retorik*), hıvâr (*diyalog*), şiir (*poetika*) ve nesir (hutbe, hitabe, mektup) türlerindeki edebî âdetleri üzere onlara seslenmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ın ifadeleri, dönemin sözlü şifahî ve edebî kültürüyle eş zamanlı (*senkronik*) okunmadığı takdirde kimilerinin iddia ettiği gibi ya kelimelik kusurlarıyla dolu bir metin yahut her bir tekrarı anlamla ilgili bir nükteli, gizem ve

hikmeti barındıran bir kelam olmaktan kurtulması asla söz konusu olmayacaktır. O bakımdan bu çalışmanın, çağımızda Kur'ân'ın dil ve üslubunun, tekrar gibi problem olarak görülen bazı ifade yapılarının nüzul dönemi konuşma ve edebiyat diliyle diyalektik ilişki içinde okunma çabalarına bir nebze de olsa katkı sunacağını, bu türden çalışmalara ön ayak olacağını ve bu okuma biçimlerinin onun dil ve üslubuna yönelik eleştirileri az da olsa göğüsleyebileceğini ümit etmekteyiz.

Kaynaklar

- Advânî, Abdulazîm b. el-Vâhid b. Zâfir b. Ebî'l-İsba'. *Tahrîru't-tahbîr fî sinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Hanefî Muhammed Şeref. el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Muttehide: el-Meclisü'l-A'lâ li-Şuûni'l - İslâmiyye- Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ts.
- Ahmed Hıdır, Abdülfettâh b. Muhammed. "Âdâtü'l-'Arabi'l-Kavliyye fî Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm". *Mecelletü'l-Buhûsi'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye* 6/3 (ts.), 21-93.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mehrân. *es-Sinâ'ateyn*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1419.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mehrân. *Cemheretü'l-emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Avtebî, Seleme b. Müslim es-Suhârâ. *el-İbâne fî'l-lugati'l-'Arabiyye*. thk. Abdülkerîm Halîfe vd. 4 Cilt. Saltanatu Amman: Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1999.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 4. Basım, 1997.
- Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *İ'câzu'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakar. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 5. Basım, 1997.
- Bâkillânî, Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer el-Kâsım el-Kâdî Ebû Bekr. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. thk. Muhammed 'Isâm el-Kudât. 2 Cilt. Beyrut-Amman: Dâru'l-Feth - Dâru İbn Hazm, 2001.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Me'âlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420.
- Bozkurt, Ecem Sena. "Kur'ân-ı Kerim'de Tekrarın Hikmetleri". *Temel İslam Bilimleri Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Mahmud Esad Erkaya. 50-56. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı b. Mustafâ el-İstanbulî. *Râhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî ez-Zeynu's-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Cema'âtun mine'l-Ulemâ. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Demirci, Sabri. "Kur'ân-ı Kerim'deki Tekrarlar Meselesi ve Mefâtihu'l-Çayb Tefsiri'nde Râzî'nin Yaklaşımı". *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi* 2/5 (2015), 286-307.
- Doğan, Deniz. "Rahmân Sûresinde Tekrar Eden Ayetlerin Amacı ve Bağlam İlişkisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (2017), 265-283.
- Ebû Ca'fer el-Granâtî, Ahmed b. İbrâhîm b. ez-Zübeyr es-Sakâfî. *Melâku't-te'vîl*. haş. Abdulginâ Muhammed Alî el-Fâsî. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Ebû Hafs Sirâcuddîn, Ömer b. Alî b. Âdil el-Hanbelî ed-Dımaşkî en-Nu'mânî. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muavvez. 20 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Ebû'l-Kâsım el-Kureşî, İsmâîl b. Muhammed b. Alî el-Fadl el-İsbehânî el-Mülekkab bi-Kıvâmi's-Sünne. *İ'râbu'l-Kur'ân*. tkd. Fâize bint Ömer el-Müeyyid. Riyad: Mektebetü Melik Fahd el-Vataniyye, 1995.
- Erbaş, Ali. *Kur'andaki Tekrarlar ve Hikmetleri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb. *Besâiru zevî't-temyîz fî letâifi Kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Alî en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-'A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1996.
- Halva, Neval bint İbrahim. "Eserü't-Tekrâr fî't-Temâsüki'n-Nassî Mukârabe Mu'cemiyye Tatbîkiyye fî Dav'i Makâlâti Dr. Hâlid el-Münîf". *Mecelletu Câmi'ati Ümmi'l-Kurâ li-Ulûmi'l-Lugât ve Âdâbihâ* 1/8 (2012), 13-82.
- Hanefî, Ebû'l-Bekâ. *el-Külliyât mu'cem fî'l-mustalahâti ve'l-furûki'l-lugaviyye*. thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle ts.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ. *Cevâhiru'l-belâgati fî'l-me'ânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'*. thk. Yûsuf es-Sumeylî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Hatîb eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *es-Sirâcü'l-münîr*. 4 Cilt. Kahire: Matbaatu Bûlâk el-Emîriyye, 1285.
- Hâzin, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ömer Ebû'l-Hasen. *Lübâbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*. thk. Muhammed Alî Şâhin. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Eramî el-Alevî. *Tefsîru hadâiku'r-rûh ve'r-reyhân fî revâbî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Hâşim Muhammed Alî b. Hüseyin Mehdî. 33 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ el-Kazvînî er-Râzî Ebû'l-Hüseyn. *es-Sâhibî fî fikhi'l-lugati'l-'Arabiyye ve mesâlihâ ve süneni'l-'Arabi fî kelâmihâ*. b.y.: Muhammed Alî Bîzûn, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Raşîk, Ebû Alî el-Hasen el-Kayravânî el-Ezdî. *el-'Umde fî mehâsini'ş-ş'iri ve âdâbihi*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. b.y.: Dârü'l-Ceyl, 5. Basım, 1981.
- İbnu'l-Cevâlikî, Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hıdır b. el-Hasan Ebû Mansûr. *Şerhu edebi'l-kâtib*. thk. Mustafâ Sâdık er-Râfi'î. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Cemalüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Alî b. Muhammed. *el-Müdhîş*. thk. Mervân Kubbânî. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1985.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyyî, 1422.
- İbnu'l-Muhtâr, Ahmed b. Muhammed el-Emîn b. Ahmed. *Mecâlis*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007.
- İbnu'ş-Şecerî, Ziyâuddîn Ebû's-Sâadât Hibetullâh b. Alî b. Hamza. *Emâlî İbni'ş-Şecerî*. thk. Mahmûd Muhammed Tanâhî. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1991.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Alî b. Ahmed el-Fezârî. *Subhu'l-a'şâ fî sinâ'ati'l-inşâ*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Karaman, Ramazan. "Kur'ân-ı Kerim'in Anlaşılması Bakımında Kıssalar, Yeminler ve Tekrarların Önemi". *Din Öğretimi Dergisi* 19 (1989), 47-52.
- Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer Ebû'l-Me'âlî, Celâluddîn. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*. thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 3. Basım, ts.
- Kirmânî, Muhammed b. Hamza b. Nasr Ebû'l-Kâsım Burhâneddîn. *Esrâru't-tekrâr fî'l-Kur'ân*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. b.y.: Dârü'l-Fadîle, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ferah Şemsüddîn. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfeyiş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 2. Basım, 1964.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafâ. *Tefsîru'l-merâğî*. b.y.: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1946.
- Merzûkî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî. *Şerhu dîvânî'l-Hamâse*. thk. Gureyd eş-Şeyh. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Meydânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Ma'rife, ts.

- Nevâcî, Muhammed b. Hasen b. Alî Şemsuddîn. *eş-Şifâu fî bed'i'l-iktifâ*. thk. Hasen Ebû Nâcî. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1403.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvahhâb b. Muhammed b. Abdiddâim Şihâbuddîn. *Nihâyetü'l-erab fî funûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423.
- Sa'îdî, Abdülmüte'âl. *Bugyetü'l-izâh li-telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâga*. 4 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Âdâb, 17. Basım, 2005.
- Sa'lebî, Ahmed b. İbrâhîm b. Ebû İshâk. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2002.
- Sadrüddîn el-Basrî, Alî b. Ebî'l-Ferec b. el-Hasen Ebû'l-Hasen. *el-Hamâsetü'l-Basriyye*. thk. Muhtârüddîn Ahmed. 2 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, ts.
- Se'âlibî, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl Ebû Mansûr. *Fikhu'l-luga ve sırru'l-'Arabiyye*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. b.y.: İhyâu't-Türâsi'l-'Arabiyyi, 2002.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Havârizmî el-Hanefî. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Naîm Zurzûr. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcabbâr İbn Ahmed el-Mervezî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrâhîm - Ganîm b. Abbâs b. Ganîm. 6 Cilt. Riyad-Suud: Dârü'l-Vatan, 1997.
- Semîn el-Halebî. Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâim. *ed-Dürrü'l-mesûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd. 11 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, ts.
- Soliman, Abdelkarim Amin Mohamed. "Savaş Ayetlerinde Tekrar Üslup Açısından Bir İnceleme". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2020), 129-161.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn. *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*. thk. Fuâd Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn. *el-İtbâ'*. thk. Kemâl Mustafâ. Kahire-Mısır: Mektebetü'l-Hâneçî, ts.
- Sübkî, Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî Ebû Hâmid Bahaüddîn. *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh*. thk. Abdulhamîd Hündâvî. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Şen, Ayşegül. *Kur'ân-ı Kerim'de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 99-126.
- Şerîf el-Mürtezâ, Alî b. el-Hüseyn el-Müsevî el-Alevî. *Emâli'l-Mürtezâ*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1954.
- Tahânevî, Muhammed b. Alî b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî. *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. thk. Alî Duhrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996.
- Tâhir b. Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnîsî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîru'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 15 Cilt. Kahire-Mısır: Dâru Nahda, ts.
- Topal, Hüseyin. "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ındaki Tekrarlara Bakışı". *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*. ed. Yakup Koçyigit vd. 543-553 Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullâh b. Hüseyin b. Abdillâh. *Şerhu dîvâni'l-Mütenebbî*. thk. Mustafâ es-Sakâ vd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed Alî en-Nîsâbü'rî. *el-Vesît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî en-Nîsâbü'rî. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. Risâletü Doktora bi-Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûd. 25 Cilt. b.y.: İmâdetü'l-Bahsi'l-'İlmiyyi, 1430.
- Yahyâ b. Hamza, İbn Alî b. İbrâhîm el-Hüseynî el-Alevî., *et-Tirâzu li-esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsurîyye, 1423.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1957.